

МЦЩЯНДИС ГУРЬУЛАРЫ ВЯ ИНШААТ КОНСТРУКСИЙАЛАРЫ

UOT 620. 92.

Y.Z. HACIYEV, T.E. QULIYEV

Azərbaycan Memarlıq - İnşaat Universiteti

AZƏRBAYCANDA REQENERATİV ENERJİ MƏNBƏLƏRİNDƏN İSTİFADƏNİN MƏQSƏDƏUYĞUNLUĞUNUN ARAŞDIRILMASI

Müasir texnologiyaların yaradılması sayəsində sənaye və digər istehsal sahələrində enerjiyə olan tələbatın sürətlə artması, qlobal iqlim dəyişikliyinə ətraf mühitə və iqtisadi inkişafa verdiyi ziyan, alternativ - bərpa olunan ekoloji cəhətdən təmiz enerji mənbələrindən daha geniş istifadə edilməsini tələb edən amillərdən biridir. Texnikanın inkişafı hələlik başlıca olaraq bərpa olunmayan enerji mənbələrinə, yəni karbondərkibli və ya nüvə yanacaqlarına əsaslanır. Bu səbəbdən təbii sərvətlərdən və mövcud enerji mənbələrindən səmərəli istifadə edilməsi müasir inkişaf mərhələsində olduqca aktual problemlərdən biridir. İnsan öz həyat fəaliyyətində ətraf mühitə, o cümlədən, təbii sərvətlərə təsir göstərir. Ona görə də onların çoxu azalır və son nəticədə tamamilə tükənmə təhlükəsi yaranır. Bütün təbii sərvətləri tükənmə dərəcəsinə görə iki qrupa bölmək

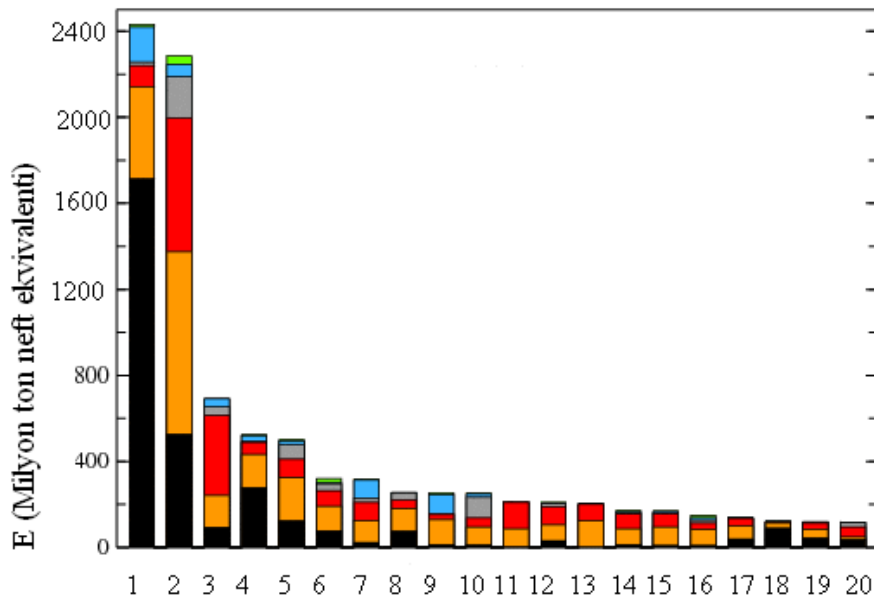
olar: **tükənən və tükənməyən**. Hava və bir sıra təbii sərvətlər yalnız müasir texnika və texnologiyaların köməyi ilə tükənməz qala bilər.

Ümumiyyətlə ildən-ildən qabarıq şəkildə nəzərə çarpan bir sıra qlobal amillər, o cümlədən:

- qlobal iqlim dəyişməsi;
- mədəni yanacaqlarının tükənməsi;
- enerji təhlükəsizliyi ;
- yanacaq qiymətinin qeyrisabitliyi və sair.

Avropa İttifaqı Ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda, gələcək enerji təminatı ilə bağlı bir sıra vacib problemlərin vaxtında araşdırılmasını tələb edir. 2010 –cu ildə BP şirkəti tərəfindən aparılmış araşdırmalara görə güclü sənaye potensialına malik ölkələrdə müxtəlif mənbələrdən alınmış enerji istehlakı aşağıdakı kimidir:

Dünya ölkələrində müxtəlif mənbələr üzrə enerji istehlakı

Ölkələr: 1- Çin, 2-ABŞ, 3-Rusiya, 4- Hindistan, 5-Yaponiya, 6-Almaniya, 7- Kanada, 8-Cənubi Koreya, 9-Braziliya, 10- ransa, 11- İran, 12-Britaniya Krallığı (BK), 13-Səudiyyə Ərəbistanı, 14-İtaliya, 15-Meksika, 16-İspaniya, 17-İndoneziya, 18- Cənubi Afrika, 19-Avstraliya, 20- Ukrayna

Göründüyü kimi Çin ən çox enerji istehlak edən bir ölkə kimi bütün dünya dövrlətləri arasında birinci sırada gedir. Bu isə Çində həm sənayenin inkişafı, həm də əhəlinin artımı ilə izah edilir. Müasir dövrdə Hindistanda da enerji istehlakı sürətlə artmaqdadır.

Avropa İttifaqı ölkələrində mövcud enerji mənbələrindən alınmış enerji istehsalı belədir:

- Neft – 36,4%; Qaz – 23,9%;
- Bərk yanacaq – 18,3%;
- Atom enerjisi – 13,4%;
- Bərpa oluna bilən enerji – 7,8%;
- Digər – 0,2%.

Avropa İttifaqı ölkələrində müxtəlif tələbatçılar üzrə enerji istehlakı isə aşağıdakı kimidir:

- Nəqliyyat – 32,6%;
- Əhali – 24,6%;
- Sənaye – 27,9%;
- Kommersiya və digər sahələr – 14,9%

Aparılmış araşdırmalardan aydın görünür ki, gələcək enerji təminatı ilə bağlı mümkün olan problemlərin vaxtında həll edilməsi və müvafiq tədbirlərin görülməsi günümüzün aktual məsələlərindən biridir.

Gələcək enerji təminatı ilə bağlı mümkün olan problemləri aşağıdakı kimi əsaslandırmaq olar:

- ənənəvi enerji ehtiyatları orta müddət üçün etibarlı deyil;
- mədəni yanacaqları daha çox siyasi cəhətdən qeyri sabit ərazilərdən idxal edilir;
- siyasi və iqtisadi cəhətdən ənənəvi enerji ehtiyatlarından asılılıq günbəgün artır ;
- enerji qiymətləri sabit deyil;
- enerjiyə olan qlobal tələbatın 2030- ilə qədər 45% artacağı gözlənilir;
- neft istehsalının getdikcə artan tələbatı necə ödəməyi ilə bağlı qeyri müəyyənlik yaranır və s.

Bu gün ən perspektivli bərpa olunan

təbii enerji növlərinə günəş, külək, çayların və dəniz dalğalarının enerjisi, eyni zamanda geotermal və biokütlənin enerjisini aid etməklərdir. Elm və texnikanın inkişafı ilə əlaqədar olaraq qeyri ənənəvi bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin məqsəti durmadan artır.

2007-ci ilin statistik məlumatlarına görə Avropa İttifaqı ölkələrində bərpa olunan enerji mənbələrindən alınan ümumi elektrik istehsalı 525 578 milyard kilovat saat təşkil edir və müxtəlif mənbələr üzrə aşağıdakı kimidir:

- Su elektrik stansiyaları – 59.0%;
- Külək – 19.8%;
- Biokütlə – 19.4%;
- Geotermal stansiyalar – 1.1%;
- Fotoelektrik – 0.7%

2007-ci ilin statistik məlumatlarına görə Avropa İttifaqı ölkələrində müxtəlif tələbatçılar üzrə bərpa oluna bilən enerjiden istifadə aşağıdakı kimi olmuşdur.

Ümumi daxili istehlak 141,03 Milyon ton neft ekvivalenti: elektrik enerjisi istehsalı – 27 %; məhsullararası transfer – 25 %; əhali– 23 %; sənaye – 13 %; transport – 6 %; mərkəzləşdirilmiş istilik təchizatı – 2 %; xidmətlər – 1 %; kənd təsərrüfatı – 1 %

2010-cu ilin statistik məlumatlarına görə bir sıra inkişaf etmiş Avropa ölkələrində bərpa oluna bilən enerjiden alınan elektrik istehsalı və istifadə edilən mənbələr Cədvəl 1-də verilmişdir.

Gələcək enerji təminatı ilə bağlı Avropa İttifaqı aşağıdakı öhdəliklərin yerinə yetirilməsini vacib hesab edir:

- 2020 - ci ilədək ümumi enerji istehsalının 20% - nin bərpa olunan enerji mənbələrindən alınması;
- bərpa olunan enerji mənbələrindən elektrik istehsalında, məişətdə isitmə və soyutma sistemlərinin istismarında , həmçinin nəqliyyatda daha çox istifadə edilməsi;
- atmosferdə CO₂ –nin miqdarının 20% -ə qədər azaldılması – ölkələrdə karbonun azaldılması üzrə tədbirlər planının hazırlanması;
- enerjiden faydalı istehlak əmsalının 20% artırılması.

Bununla əlaqədar olaraq bərpa olunan

enerji istehsalını artırmaq məqsədi ilə İttifaqa daxil olan ölkələrdə enerji təminatı ilə bağlı milli hədəflər qəbul edilməlidir. Məsələn, Birləşmiş Krallığın milli hədəfi - 2020-

ci ilədək bərpa olunan enerji istehsalını 2005-ci ildəki 1,3%-dən 15%-ə çatdırmaqdır.

Cədvəl 1

Avropa ölkələrində bərpa oluna bilən enerjiden alınan elektrik istehsalı

	Ölkələr	Bərpa olunan enerjiden elektrik istehsalı, (GVt)	İstehsal mənbələri
1	Almaniya	34,6	Külək, günəş, su, tullantılar
2	Fransa	30,7	Külək, su
3	İspaniya	35,9	Külək, su, günəş, biokütlə, tullantılar
4	İtaliya	23,2	Külək, su, günəş, biokütlə, tullantılar
5	İsveç	20,1	Külək, su, biokütlə, odun tullantılar
6	Finlandiya	7,0	Su, biokütlə, odun, tullantılar
7	Estoniya	0,1	Külək, biokütlə
8	Danimarka	3,8	Külək, biokütlə, odun, tullantılar
9	Latviya	1,6	Su
10	Litva	1,0	Su, külək
11	İrlandiya	1,8	Su, külək, biokütlə
12	Birləşmiş krallıq	8,1	Su, külək, tullantılar
13	Niderland	2,7	Külək, tullantılar
14	Belçika	1,8	Su, külək, tullantılar
15	Polşa	2,5	Su, külək
16	Lüksemburq	1,2	Su, külək
17	Çexiya	2,0	Su, külək
18	Avstriya	13,3	Su, külək
19	Slovakiya	2,5	Su
20	Macarıstan	0,3	Külək, su, biokütlə, odun
21	Sloveniya	0,9	Su
22	Rumıniya	6,1	Su
23	Bolqarıstan	2,8	Su
24	Portuqaliya	7,2	Su, külək, günəş
25	Yunanıstan	3,8	Su, külək
26	Azərbaycan		Su

Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanda həm kommersia, həm də məişət məqsədləri üçün istifadəsi mümkün olan müxtəlif növ bərpa olunan enerji potensialı mövcuddur. Bu enerji növlərinə külək, geotermal, su, dəniz dalğalarının və günəşin istilik enerjisini, həmçinin günəş fotoelektriki və biokütləni aid etmək olar.

Statistik məlumatlardan aydın olur ki, Abşeron Yarımadası ildə orta hesabla 1600 kVts/m² günəş radiasiyası qəbul edir. Günəş

istiliyi isti su və elektrik istehsalı üçün istifadə oluna bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, günəş istiliyi ilə su istilik sistemləri 1970-ci illərdən mövcuddur. Müasir dövrdə bu sistemlər üçün lazım olan texnologiya və geniş çeşidli avadanlıqlar daha yaxşı inkişaf etdiyi üçün, isti su tələbatı olan istənilən binada tətbiq oluna bilər. İllik tələb olunan isti suyun 60%-ə qədərini təmin etmək olar.

2007-ci ildə dünya üzrə Günəş İstiliyi ilə İsti Su istehsalı təxminən 154 GWt olmuş-

dur. Çin bu sahədə dünya lideri olub, hədəfi 2020-ci ilə kimi bu göstəricini 210 GWt -a çatdırmaqdır.

İsrail və Kiprdə evlərin 90%-ə qədəri günəş istiliyi ilə işləyən su isitmə sistemləri ilə təmin olunmuşdur.

Avropa İttifaqı ölkələrində günəş istiliyi ilə su isitmə kollektorları 4600000 m² sahəni əhatə edir. Azərbaycanda toplayıcı günəş Fotoelektrik sistemlərindən istifadə etməklə, elektrik enerjisi hasilatı üçün şəbəkə gərginlik mənbələrinə və təbii qaza olan ehtiyacı azaltmaq olar. Qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə 2,5 milyon ailə elektrik enerjisini kiçik miqyaslı Fotoelektrik sistemlərindən alır – şəbəkədən kənar ərzailərdə olan binalar üçün əla elektrik mənbəyidir.

Tədqiqat nəticələrindən aydın olur ki, Azərbaycanda istifadəsi mümkün olan ən yaxşı geotermal enerji potensialı mövcuddur. Məsələn, Abşeron yarımadasında neft kəşfiyyatı quyusundan 600°C su əldə edilmişdir. Lənkəran, Masallı və Astaradakı quyulardan temperaturu 40°C olmaqla saniyədə 40 litr su əldə edilmişdir ki, bu da gün ərzində təxminən 25000m³ deməkdir. Kür vadisində 30°-70°C arası isti sular 200-4500m dərinlikdə tapılmışdır.

Azərbaycanda su elektrik enerjisi nəzəri olaraq ən böyük alternativ enerji potensialına malikdir. Hazırda iri və kiçik ölçülü su elektrik stansiyaları daxil olmaqla təxminən 1000 MWt enerji istehsalı sistemi mövcuddur.

Statistik hesablamalar göstərir ki, Azərbaycanda kiçik-ölçülü su elektrik stansiyalarının sayını artırmaqla ölkədə enerjiyə olan tələbatın 25%-ni təmin etmək olar. Belə imkanların reallaşdırılıla biləcəyini müəyyən etmək məqsədilə hesablamalar dəqiqləşdirilməlidir.

Azərbaycan dalğa enerjisi potensialına da malik ola bilər, lakin dəniz axınları potensialına malik deyildir. Dalğa enerjisindən istifadənin səmərəli olduğunu müəyyən etmək üçün bu sahədə araşdırmalar aparılmalıdır.

Ümumiyyətlə Azərbaycanda mövcud olan bərpa oluna bilən enerji potensialının hər-

tərəfli tədqiqata və xəritələnməyə ehtiyacı vardır.

Bərpa Olunan Enerji ehtiyatlarından istifadə edilməsinin Azərbaycan iqtisadiyyatına verə biləcəyi faydaları aşağıdakı kimi əsaslandırmaq olar:

- neft və qazın qiymətlərində proqnozlaşdırılan artım gələcəkdə ixracatı daha da rentabelli edə bilər ;
- neft və qazın olması səbəbi ilə Azərbaycan gələcək yanacaq təminatı ilə bağlı Qərbi Avropada müxtəlif sahələrdə təsir imkanlarını daha da artırır ;
- Norveç təcrübəsinə əsaslanaraq müvafiq infrastrukturların yaradılması ilə bərpa olunan enerji ehtiyatlarından səmərəli istifadə Azərbaycana ildən-ilə daha çox mədən yanacağı ixrac etməyə imkan verə bilər ;
- bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin məsələni artırmaqla Azərbaycanın təbii sərvətlərdən asılılığını minimuma endirilmək olar.

Ədəbiyyat

1. M.F. Cəlilov. Alternativ reqenerativ enerji sistemləri. NPM “Təhsil”, Bakı, 2009.
2. BP Statistikal Review of Üorld Energy 2007. London, 2007.
3. Recknagel Sprenger , Schramek "Taschenbuch für Heizung und Klimatechnik". Vogel Industrie. 2004.
4. Hans-Friedrich Hadamovsky, Dieter Jones. Solarstrom Solarthermine. Auflage 2004.

Исследование целесообразности использования регенеративных источников энергии в Азербайджане

РЕЗЮМЕ

В статье произведен сравнительный анализ о технологии использования возобновляемых источников энергии в Евро-союзных стран, а также исследованы о целесообразности использования регенеративных источников энергии существующих в Азербайджанской Республике.

Azərbaycanda regenerativ enerji mənbələrindən istifadənin məqsədəuyğunluğunun araşdırılması

XÜLASƏ

Məqalədə Avropa İttifaqı ölkələrində istifadə edilən bərpa olunan enerji texnolo-

UOT 656:33

S.Q. CÜMŞÜDOV, V.Z. HÜSEYNOV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası

ÖLKƏNİN KƏND TƏSƏRRÜFATINDA AVTOMOBİL NƏQLİYYATININ İDARƏ EDİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

Azərbaycan respublikasında istifadə olunan müxtəlif nəqliyyat növləri (dəmir yol, avtomobil, hava, su və boru-kəməri) ölkənin vahid nəqliyyat sistemini təşkil edir. Bu nəqliyyat növlərinin hər birinin özünə məxsus texniki-iqtisadi xüsusiyyətləri və istismar keyfiyyətləri vardır. Yuxarıda göstərilən nəqliyyat növlərindən avtomobil nəqliyyatı özünün texniki-istismar keyfiyyətləri ilə digər nəqliyyat növlərindən daha çox fərqlənir. Belə ki, avtomobil nəqliyyatı digər nəqliyyat növlərindən fərqli olaraq birbaşa qapıdan-qapıya (istehsalçıdan istehlakçıya) daşımalar yerinə yetirməklə yanaşı, digər nəqliyyat növləri üçün başlanğıc və tamamlama əməliyyatları ilə yanaşı nəqliyyat-ekspedisiya işlərini də yerinə yetirir. Beləliklə, nəqliyyat qovşaqlarında avtomobil nəqliyyatı vasitələri məhsulları (yükləri) istehsalçıdan nəqliyyat qovşaqlarında digər nəqliyyat növlərinə çatdırır. Digər tərəfdən, avtomobil nəqliyyatı vasitələri ilə digər nəqliyyat növlərindən məhsulları (yükləri) istehlakçıya çatdırır. Göründüyü kimi, avtomobil nəqliyyatı vasitələri həm birbaşa daşımalarda (digər nəqliyyat növlərinin iştirakı olmadan) və həm də qarışıq (bir neçə nəqliyyat növlərinin iştirakı ilə) daşımalarda səmərəli istifadə olunur. Odur ki, respublikanın nəqliyyat sisteminin tərkib hissəsi kimi avtomobil nəqliyyatının sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinin elmi cəhətdən əsaslandırılması və onun idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi ümumxalq əhəmiyyətinə malikdir. Bu nöqtə-

giyaları haqqında müqayisəli təhlil aparılır, həmçinin Azərbaycan Respublikasında mövcud olan regenerativ enerji mənbələrindən istifadənin məqsədəuyğunluğu araşdırılır.

Məqaləyə "İstilik qaz təchizatı və ventilyasiya" kafedrasının professoru H.Q. Feyziyev rəy vermişdir.

yi-nəzərdən avtomobil nəqliyyatı sistemində idarəetmə strukturunun təşkili və tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar aparılacaq elmi-tədqiqat işləri xüsusi aktualıq kəsb edir.

Avtomobil nəqliyyatı sistemində idarəetmə sturukturunun təşkili və tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinə qoyulan tələblər aşağıdakılardır:

- Avtomobil nəqliyyatı sisteminin idarəetmə strukturunun təşkili və tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar kompleks tədbirlərin işlənilib hazırlanmasında elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri və obyektiv iqtisadi qanunların tələbləri nəzərə alınmalıdır.
- Avtomobil nəqliyyatı sisteminin idarəetmə strukturunun təşkili və tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar kompleks tədbirlərin işlənilib hazırlanmasında avtomobil nəqliyyatı sistemində və onun təsərrüfatlarına bir tam halında kibernetik sistem kimi baxılmalıdır. Bu halda kibernetik sistemin bütün xassələri avtonəqliyyatı sistemində və onun bütün təsərrüfatlarına şamil edilməlidir. Deməli, sistemin bütün elementləri qarşılıqlı əlaqədə olub, biri-birinə qarşılıqlı təsir göstərirlər. Sistemin hər hansı bir elementinə göstərilən təsir onun bütün digər elementlərinə müxtəlif dərəcədə keçir. Sistemin ayrı-ayrı elementlərinin parametrləri tam sistemin parametrlərindən fərqlidir. Tam sistemin səmərəliliyi onun ayrı-ayrı element-

lərinin səmərəliliyindən aslıdır.

- Avtomobil nəqliyyatı sisteminin idarəetmə strukturunun təşkili və tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar texniki-texnoloji, təşkilati, ideya-tərbiyəvi, psixoloji, fizioloji, sosial-iqtisadi amillərin təsiri nəzərə alınmalıdır.
- Avtomobil nəqliyyatı sistemində elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin (yeni texnika və yeni texnologiyanın) tətbiqi mütəmadi olaraq həyata keçirilməlidir.

Təşkilati amillər nəzərə alınarkən avtomobil nəqliyyatı sistemində tələb olunan kadrların hazırlanması, onların məqsəduyğun yerləşdirilməsi və səmərəli istifadə olunması diqqət mərkəzində olmalıdır.

Respublika nəqliyyatının innovasiya strategiyasının və xidmətin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinin idarə edilməsi, planlaşdırılması və təşkili ilə əlaqədar əməkçilərin sosial-mədəni və mənzil-məişət şəraitinin beynəlxalq standartlara uyğun yaxşılaşdırılması üçün tələb olunan hər cür şərait yaradılmalıdır.

Respublika nəqliyyatının innovasiya strategiyasının və xidmətin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinin idarə edilməsi, planlaşdırılması və təşkili ilə əlaqədar əməkçilərin əməli fəaliyyəti maddi və mənəvi cəhətdən stimullaşdırılmalıdır. Əmək haqqı forma və sistemlərinin düzgün seçilməsi, əmək şəraitinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, əmək haqqının tarif sisteminin təkmilləşdirilməsi, habelə, mükafatlandırma sisteminin geniş tətbiqi diqqət mərkəzində olmalıdır. Bununla yanaşı qabaqjıl əməkçilərin mənəvi stimullaşdırılması ilə əlaqədar kompleks ideya-tərbiyəvi tədbirlər görülməlidir.

- Respublika nəqliyyatının innovasiya strategiyasının və xidmətin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinin idarə edilməsi, planlaşdırılması və təşkili ilə əlaqədar uçot sisteminin təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq standartlara uyğun əməli-texniki, mühasibat, statistik və idarəetmə uçotunun təkmilləşdirilməsi diqqət mərkəzində olmalıdır.
- Avtomobil nəqliyyatı sistemində idarəetmə strukturunun təşkili və tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar qəbul

ediləcək idarəetmə, təşkilətmə və plan-iqtisad qərarlarının çoxvariantlı olduğu nəzərə alınmalıdır. Odur ki, bu qərarların iqtisadi-riyazi modeli qurulmalı, mümkün olan saysız-hesabsız variantlardan ən yaxşısı, yəni optimal variant seçilməlidir.

- Avtomobil nəqliyyatı sistemində təsərrüfatların sərəncamında olan təbii, material-texniki, enerji, əmək və maliyyə resurslarının səmərəli istifadə olunması metodları təkmilləşdirilməlidir.
- Avtomobil nəqliyyatı sistemində idarəetmə strukturunun təşkili və tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar qərarlar qəbul edilərkən sahə və ərazi amilləri nəzərə alınmalıdır.
- Avtomobil nəqliyyatı sistemində idarəetmə strukturunun təşkili və tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar qəbul ediləcək qərarlar iqtisadi cəhətdən səmərəli olmalıdır.
- Ətraf mühitin qorunması və ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi. Avtomobil nəqliyyatı sistemində hər bir təsərrüfat üzrə cari və strateji biznes-plan işlənilib hazırlanarkən ətraf mühitin qorunması və ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi ilə əlaqədar kompleks tədbirlər planlaşdırılmalıdır. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsinə xüsusi nəzarət olmalıdır.
- Avtomobil nəqliyyatı sistemində yük və sərnişin daşımalarının planlaşdırılması ilə əlaqədar cari və strateji biznes-plandakı tədbirlər biri-biri ilə tam uyğunlaşdırılmalıdır.
- Avtomobil nəqliyyatı sistemində idarəetmənin təşkilatı strukturunun təkmilləşdirilməsi və bütövlükdə nəqliyyat sisteminin inkişafı ölkənin resurslarına uyğunluğunu təmin edilməlidir.
- Avtomobil nəqliyyatı sistemində idarəetmə strukturunun təkmilləşdirilməsində, kollektivin idarə edilməsində insan amilinin önüüllüyü və sosial ədalət prinsipi nəzərə alınmalıdır.
- Avtomobil nəqliyyatı sisteminin inkişaf strategiyası işləyib hazırlayarkən ölkənin istehsal sahələrindəki texniki və texnoloji inkişaf səviyyəsi nəzərə alınmalıdır.
- Avtomobil nəqliyyatı sistemində idarəet-

mə strukturunun təşkili və tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar tədbirlər işlənilib hazırlanarkən şəxsi, kollektiv və dövlət (ümumxalq) mənafeləri nəzərə alınmalıdır.

- Avtomobil nəqliyyatı sistemində idarəetmə strukturunun təşkili və tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar tədbirlərin həyata keçirilməsinə nəzarətin təşkili və icranın yoxlanılması diqqət mərkəzində olmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Cümşüdoğ S.Q. İdarəetmə qərarlarının qəbulu. B. "Təhsil" NPM, 2010, 160 s.
2. Cümşüdoğ S.Q. Müəssisə iqtisadiyyatı. Bakı "Təhsil" NPM, 2009, 360 s.

Ölkənin kənd təsərrüfatında avtomobil nəqliyyatının idarə edilməsi məsələləri

Məruzədə ölkənin kənd təsərrüfatında avtomobil nəqliyyatının idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi məsələləri araşdırılmışdır. Burada eyni zamanda avtomobil nəqliyyatının idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsinə qoyulan tələblər verilir.

Açar sözlər: avtomobil nəqliyyatı, idarəetmə, səmərəlilik, kompleks yanaşma, sistem yanaşma, nəzarət.

UOT 621.39.65

N.Ə. ŞÜKÜROV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası

RABİTƏ SİSTEMİNDƏ İDARƏETMƏNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNƏ QOYULAN TƏLƏBLƏR

Azərbaycan Respublikası özünün dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra müstəqil surətdə öz əhalisinin mənafeyinə uyğun olan, beynəlxalq hüquqla və ümumbəşəri dəyərlərlə uzlaşan iqtisadi və sosial siyasət həyata keçirir.

Respublikanın iqtisadi müstəqilliyinin əsas prinsiplərindən biri iqtisadiyyata xarici investisiyaların cəlb edilməsi və qorunmasıdır. Bu baxımdan respublikada istehsalın və infrastruktur sahələrinin texnoloji cəətdən

Вопросы управления автомобильным транспортом в сельском хозяйстве страны

В докладе рассмотрены вопросы управления автомобильным транспортом в сельском хозяйстве страны. Рассмотрены также, требования по совершенствованию управления автомобильным транспортом.

Ключевые слова: автомобильный транспорт, управление, эффективность, комплексный подход, системный подход, контроль.

Car in the agriculture of the country problems of the manage of transport

Problems of the manage in the agriculture of the country of the car transport have been investigated in the lecture. Demands put at the same time manage here of the car transport are given.

Key words: Car transport, management, efficiency, complex the approached, system approached, supervision.

Məqaləyə AzTU-nun

"İqtisadi nəzəriyyə və xidmət sahələrinin iqtisadiyyatı" kafedrasının dosenti, i.e.n. F.M. Hacıyev rəy vermişdir.

əsaslı yeniləşdirilməsi, milli mənafeələrə və dünya bazarının tələblərinə uyğun yüksək səmərəli, mobil iqtisadiyyatın formalaşmasına kömək edən elmi-texniki, struktur və investisiya siyasəti aparılır.

Azərbaycan Respublikasında aparılan genişmiqyaslı iqtisadi siyasət, onun ən böyük infrastruktur sahələrindən olan rabitəyə də təsir etmişdir. Rabitədə istər daxili imkanlar hesabına, istərsə də xarici investorların cəlb edilməsi yolu ilə investisiya qoyulu-

şuna əhəmiyyətli yer verilir.

Müstəqillik qazandıqdan bu vaxtadək ötən illər ərzində respublika iqtisadiyyatının başqa sahələrində olduğu kimi, rabitədə də böyük işlər görülmüş, mühüm nailiyyətlər əldə edilmişdir. Hörmətli prezidentimizin mütəmadi diqqət və qayğısı ilə beynəlxalq standartlar səviyyəsinə çatdırılan milli rabitəmizin inkişafı günümüzün reallığıdır və son 5 ildə görülən işlərin miqyasına nəzər saldıqda bunlar daha aydın şəkildə özünü büruzə verir.

Trans-Asiya-Avropa (TAE) fiber-optik kabel magxistralının Azərbaycan seqmentlərinin tikintisi vaxtından əvvəl və müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilmişdir.

Poçt sahəsində gəlirlərin artımına nail olunmuş və ümumilikdə poçt sahəsinin rentabelli işi təmin edilmişdir. Ənənəvi poçt xidmətlərinin və telekommunikasiya xidmətlərinin rolu yüksələrək, gəlirlər arntmışdır.

Azərbaycan Respublikasının rabitə sisteminin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin mühüm amillərindən biri Beynəlxalq standartlara uyğun yeni tenologiyalar əsasında respublikamızın rabitə sahəsində Birgə Müəssisələrin fəaliyyət göstərməsidir: Baksell, Azersell, Aztel, Ultel, Katel, Azevrotel, Azərin, Artel, Adanet, BBTv.

Rabitə sistemində idarəetmənin təkmilləşdirilməsinə goyulan əsas tələblər aşağıdakı prinsiplər üzrə ifadə edilə bilər:

- Elmi yanaşma prinsipi. Burada sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi məsələlərinin həllində obyektiv iqtisadi qanunların tələbləri nəzərə alınmalıdır. Belə ki, bu qanunlar iqtisadi hadisə və proseslərin səbəb-nəticə əlaqələrini əks etdirir. Telekommunikasiya sistemində sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi ilə əlaqədar tədbirlərin planlaşdırılmasında obyektiv iqtisadi qanunların tələblərinin nəzərə alınması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.
- Sistem yanaşma. Bu prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, telekommunikasiya sistemə bir kibernetik sistem kimi baxılaraq, bu sistemin bütün elementlərinin qarşılıqlı əlaqələri və təsiri nəzərə alınmalıdır. Telekommunikasiya sisteminin təsərrüfatlarının bütün bölmələrinin qarşılıqlı əlaqələrinin məqsədə müvafiq tən-

zimlənməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

- Qənaətçilik. Bu prinsipin tələbinə görə telekommunikasiya təsərrüfatlarının səmərəcamında olan bütün resurslardan tam səmərəli istifadə olunmalıdır. Telekommunikasiya təsərrüfatlarının təbii, material-texniki, enerji, əmək və maliyyə resurslarının səmərəli istifadəsi üçün əməli tədbirlər proqramı hazırlanıb həyata keçirilməlidir.
- Optimallıq. Telekommunikasiya sistemində plan-iqtisad məsələlərinin çoxvariantlı olduğunu nəzərə alaraq, həmin variantlardan qəbul edilmiş meyarə nəzərən ən yaxşısının seçilməsi tələb olunur. Ən yaxşı varianta optimal variant deyilir.
- Komplekslilik. Bu prinsipin tələbinə görə telekommunikasiya təsərrüfatlarında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi məsələlərinin həllində texniki-texnoloji, təşkilati, ideya-tərbiyəvi, psixoloji, fizioloji, sosial və iqtisadi amillər kompleks şəkildə nəzərə alınmalıdır.
- Səmərəlilik. Bu prinsipin tələbinə görə telekommunikasiya təsərrüfatlarında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi ilə əlaqədar tətbiq olunacaq tədbirlər iqtisadi cəhətdən səmərəli olmalıdır. Odur ki, tətbiq olunacaq tədbirlərin iqtisadi səmərəliliyi müəyyən edilməlidir.
- Maddi və mənəvi həvəsləndirmə. Bu prinsipin tələbinə görə telekommunikasiya təsərrüfatlarında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi ilə əlaqədar tədbirlərin həyata keçirilməsində kollektivin hər bir üzvünün maddi və mənəvi marağı nəzərə alınmalıdır. Maddi həvəsləndirmə əmək haqqı forma və sistemlərinin düzgün seçilməsi, habelə, mükafatlandırma sisteminin geniş tətbiqi ilə həyata keçirilir. Mənəvi həvəsləndirmə isə qabaqcıl əməkçilərin orden və medallarla təltif edilməsi, habelə, fəxri adların verilməsi ilə həyata keçirilir.
- Sahə və ərazi idarəetmənin məqsədəuyğun əlaqələndirilməsi. Sahə idarəetməsi müvafiq nazirliklər, ərazi idarəetməsi isə icra hakimiyyətləri vasitəsi ilə həyata keçirildiyindən sahə və ərazi üzrə keçiriləcək tədbirlərin məqsədəuyğun əlaqələndi-

rilməsi tələb olunur. Ərazi üzrə tədbirlərin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsində yerli özünü idarəetmə orqanlarına (bələdiyyələrə) kifayət qədər müs-təqillik verilməlidir.

- Şəxsi, kollektiv və ümumxalq (dövlət) mənafeələrinin düzgün nəzərə alınması və əlaqələndirilməsi. Dövlət mənafeyi meyar qəbul edilməklə şəxsi və kollektiv mənafe nəzərə alınmalıdır.
- İdarəetmə, təşkilətmə və planlaşdırma ilə əlaqədar qərarların qəbul edilməsində kollektivin bütün üzvlərinin iştirakının təmin edilməsi.
- Nəzarətin təşkili və icranın yoxlanılması. Telekommunikasiya təsərrüfatlarında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi ilə əlaqədar tədbirlərin həyata keçirilməsinə nəzarətin təşkili və icranın yoxlanılması xüsusi bölmələr vasitəsi ilə həyata keçirilməlidir.

Telekommunikasiya sistemində sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi planlaşdırılarkən aşağıdakı amillər nəzərə alınmalıdır:

- Erqonomik amillər. Əmək məhsuldarlığının maksimum səviyyəsinə nail olmaq üçün əməyin elmi təşkili ilə birlikdə tədbirlər kompleks iqtisadi amilləri xarakterizə edir.
- Texniki-texnoloji amillər. Rabitədə yeni telekommunikasiya texniki vasitələrinin tətbiqi, rabitə texniki vasitələrinin diaqnostikası və cari təmirində yeni texnika və texnologiyaların tətbiqi, habelə, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının, ixtiraların və səmərələşdirici təkliflərin geniş tətbiqi nəzərdə tutulur.
- Təşkilati amillər. Telekommunikasiya sistemində kadrların (sifarişlə təhsil sistemi xətti ilə) hazırlanması, ixtisaslarının artırılması, məqsəduyğun yerləşdirilməsi və səmərəli istifadə olunması nəzərdə tutulur.
- İdeya-tərbiyəvi amillər. Telekommunikasiya sistemi təsərrüfatlarının qarşısında duran başlıca məqsədə nail olmaq üçün kollektivin səfərbərliyə alınması ilə əlaqədar ideya-tərbiyəvi kompleks amillərinin həyata keçirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

- Psixoloji amillər. Telekommunikasiya sistemində hər bir işçinin fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərinin və keyfiyyətlərinin nəzərə alınması tələb olunur.
- Fizioloji amillər. Rabitə təsərrüfatlarında kollektivin sağlamlığının qorunması və daha da möhkəmləndirilməsi, təsərrüfatın bədən tərbiyəsi və idman kompleksi üçün zəruri avadanlıqlarla təmin edilməsi, habelə, sağlamlıq proqramı ilə əlaqədar gün-dəlik bədən tərbiyəsi məşqlərinin təşkili xüsusi əhəmiyyətə malikdir.
- Sosial amillər. Rabitə təsərrüfatlarında əməkçilərin mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması, asudə vaxtın səmərəli istifadə olunması üçün müvafiq şəraitin yaradılması diqqət mərkəzində olmalıdır.
- İqtisadi amillər. Telekommunikasiya sistemində əmək haqqının forma və sistemlərinin düzgün seçilməsi, əmək haqqının tarif sisteminin elementlərinin məqsəduyğun istifadə olunması, habelə, mükafatlandırma sisteminin geniş tətbiqi zəruri hesab edilir. Bütün bunlarla yanaşı rabitə təsərrüfatlarının hər birində ayrı-ayrılıqda iqtisadi həvəsləndirmə fondlarının yaradılması məqsəduyğun sayıla bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. S.Q.Cümşüdoğ "Müəssisə iqtisadiyyatı", Bakı, "Təhsil", 2009, 360 səh.
2. S.Q.Cümşüdoğ. "Telekommunikasiyanın iqtisadiyyatı, biznesi və menecmenti", Bakı, "Maarif", 2003, 200 səh.

Rabitə sistemində idarəetmənin təkmilləşdirilməsinə qoyulan tələblər

Şüküroğ Neman Əlişir oğlu

Məruzədə rabitə sistemində idarəetmənin təkmilləşdirilməsinə qoyulan tələblər araşdırılır. Burada rabitə sisteminin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsinə qoyulan tələblərin mahiyyətinin açıqlanmasına xüsusi diqqət yetirilir.

Açar sözlər: rabitə, idarəetmə, elmlilik, sistemlilik, komplekslilik, icra.

Шукуров Неман Алишир оглы

Shukurov Neman Alisher

АзТУ

The basic principles of improving the management in a communication system

Основные требования совершенствования управления в системе связи

В докладе рассмотрены основные требования совершенствования управления в системе связи. Особое внимание уделено раскрытию сущности принципов совершенствования управления в системе связи.

Ключевые слова: связь, управление, научность, системность, комплексность, исполнение.

The report describes the main principles of improving upravljeniya in a communication system. Particular attention is paid to disclosure, the Principles for better management in a communication system.

Keywords: communication, management, elmlilik, systematic, integrated approach to executive.

Məqaləyə AzTU-nun

“İqtisadi nəzəriyyə və xidmət sahələrinin iqtisadiyyatı” kafedrasının professoru, i.e.d. S.Q. Cümşüdoğru rəy vermişdir.

UOT 638

R.A. KƏSƏMƏNLİ

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının

TİKİNTİDƏ AUDİT XİDMƏTİNİN TƏŞKİLİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNƏ QOYULAN TƏLƏBLƏR

Respublikada tikinti sahəsinin innovasiya strategiyasının və konsepsiyasının işlənilməsi əsasında tikintidə audit xidmətinin təşkilinin təkmilləşdirilməsinin əsas prinsipləri işlənmişdir. Respublikada tikintinin innovasiya strategiyasının və konsepsiyasının əsas müddəalarına müvafiq bu sahənin strateji idarəetmə prinsiplərinə, habelə, metodları araşdırılmışdır. Tikintidə audit xidmətinin təşkilinin təkmilləşdirilməsinə qoyulan tələblər aşağıdakı kimi ifadə edilə bilər:

- Elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin nəzərə alınması. Bununla yanaşı tikintidə əsas fəaliyyətinin təşkili və planlaşdırılmasında obyektiv iqtisadi qanunların tələbləri nəzərə alınmalıdır;
- Respublika tikinti sahəsinə kibernetik sistem kimi baxılmalıdır. Belə ki, bu sistemin bütün elementləri qarşılıqlı əlaqədə olub, biri-digərini şərtləndirir. Sistemin hər hansı elementinə göstərilən təsir onun bütün digər elementlərinə müxtəlif dərə-

cədə keçmiş olur. Tam sistemin parametrləri, həmin sistemin ayrı-ayrı elementlərinin parametrlərindən fərqlidir. Tam sistemin səmərəliliyi onun ayrı-ayrı elementlərinin səmərəliliyindən asılıdır.

- Respublika tikinti sahəsində idarəetmənin təşkili və planlaşdırılmasında texniki-texnoloji, ideya-təbiiyət, psixoloji, fizioloji, təşkilati, iqtisadi və sosial amillərinin təsiri nəzərə alınmalıdır. Burada beynəlxalq standartlara uyğun yeni texnikanın, texnoloji maşın və avadanlıqların, texnoloji metodların tətbiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.
- Təşkilati amillər nəzərə alınarkən tikinti sahələri və müvafiq istehsal birlikləri üçün tələb olunan kadrların hazırlanması, onların məqsədəuyğun yerləşdirilməsi və səmərəli istifadə olunması diqqət mərkəzində olmalıdır.
- Respublikanın tikinti sahəsinin təsərrüfatlarında audit xidmətinin təşkilinin təkmilləşdirilməsində kollektivin üzvlərinin hər

- birinin fərди psixoloji xüsusiyyətləri və keyfiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Bununla yanaşı hər bir tikinti istehsal birliklərində əməkçilərin sağlamlığının qorunması və daha da möhkəmləndirilməsi ilə əlaqədar kompleks tədbirlər həyata keçirilməlidir. Yəni birinci növbədə həmin təsərrüfatlarda bədən tərbiyəsi və idman kompleksləri yaradılmalı, tətbiq olunmalı, habelə, əməkçilər tərəfindən səmərəli istifadə olunmalıdır. Bu tədbir təsərrüfat daxili sağlamlıq təqvim-qrafiki üzrə həyata keçirilməlidir.
- Respublikanın tikinti sahəsinin təsərrüfatlarında audit xidmətinin təşkilinin təkmilləşdirilməsində əməkçilərin sosial-mədəni və mənzil-məişət şəraitinin beynəlxalq standartlara uyğun yaxşılaşdırılması, habelə, asudə vaxtın səmərəli istifadə olunması üçün tələb olunan hər cür şərait yaradılmalıdır.
  - Respublikanın tikinti sahəsinin təsərrüfatlarında əsas fəaliyyətin planlaşdırılması və təşkili ilə əlaqədar əməkçilərin əməli fəaliyyəti maddi və mənəvi cəhətdən stimullaşdırılmalıdır. Əmək haqqı forma və sistemlərinin düzgün seçilməsi, əmək şəraitinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, əmək haqqının tarif sisteminin təkmilləşdirilməsi, habelə, mükafatlandırma sisteminin geniş tətbiqi diqqət mərkəzində olmalıdır. Bununla yanaşı qabaqcıl əməkçilərin mənəvi stimullaşdırılması ilə əlaqədar kompleks tədbirlər tətbiq olunmalıdır.
  - Respublikanın tikinti sahəsinin təsərrüfatlarında əsas fəaliyyətin planlaşdırılması və təşkili ilə əlaqədar uçot sisteminin təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq standartlara uyğun əməli-texniki, mühasibat və statistik uçot növlərinin təşkili həmin təsərrüfatlarda audit xidmətinin yaradılması xüsusi aktualıq kəsb edir. Bununla əlaqədar uçot növlərinin təşkili prinsiplərinə xüsusi fikir verilməlidir. Bu prinsiplər əsasən aşağıdakılardır:
    - a) Rəqabətqabiliyyətli tikinti obyektlərinin istifadəyə verilməsi ilə əlaqədar uçot, plan və normativ göstəricilərinin hesablanması metodikasının eyniliyi;
    - b) Uçotun sadəliyi və dəqiqliyi;
    - v) Uçot, plan və normativ göstəricilərinin ölçü vahidlərinin eyniliyi.
  - Respublika tikinti sahəsinin innovasiya strategiyasının və hazır tikinti obyektlərinin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinin idarə edilməsi, planlaşdırılması və təşkili ilə əlaqədar qəbul ediləcək plan-iqtisad qərarlarının çoxvariantlı olduğu nəzərə alınmalıdır. Tikinti sahəsinin innovasiya strategiyasının və tamamlanmış tikinti obyektlərinin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinin idarə edilməsi, planlaşdırılması və təşkili ilə əlaqədar çoxvariantlı qərarların iqtisadi-riyazi modelləşdirilməsi və optimallaşdırılması müvafiq iqtisadi-riyazi metodların, habelə, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının geniş tətbiqini şərtləndirir.
  - Respublikada tikinti sahəsinin innovasiya strategiyasının və tikinti obyektinin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinin idarə edilməsi, planlaşdırılması və məqsədəuyğun təşkili, müvafiq tikinti istehsal birliklərinin sərəncamında olan təbii, material-texniki, enerji, əmək və maliyyə resurslarının səmərəli istifadə edilməsini tələb edir. Bununla yanaşı tikinti istehsal birliklərinin nəzdində olan torpaq sahələrində yardımçı təsərrüfatların inkişafına və həmin təsərrüfatların təbii, material-texniki, enerji, əmək və maliyyə resurslarının səmərəli istifadəsinə xüsusi fikir verilməlidir. Burada bağçılıq, meyvə-tərəvəzçilik, əkinçilik və heyvandarlıqdan əldə edilən gəlir və mənfəət tikinti istehsal birliklərinin inkişafının və əməkçilərin maddi həvəsləndirmə fondlarının maliyyələşdirilməsinin yeni mənbəyi kimi istifadə edilə bilər.
  - Sahə və ərazi idarəetmənin və müvafiq amillərinin məqsədəuyğun əlaqələndirilməsi. Odur ki, icra hakimiyyətləri tərəfindən idarə olunan ərazilərdə yerləşən nazirlik və baş idarələrin təsərrüfatları ikiqat tabelik şəraitində fəaliyyət göstərdiklərindən əməli idarəetmənin, planlaşdırmanın, habelə, təşkilatın sahə və ərazi amilləri mütəmadi olaraq əlaqələndirilməli və tənzimlənməlidir.
  - Respublika tikinti sahəsinin innovasiya strategiyasının və tikinti obyektlərinin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinin

idarə edilməsi, planlaşdırılması və təşkili ilə əlaqədar tətbiq olunaçaq tədbirlər iqtisadi cəhətdən səmərəli olmalıdır.

Nəzarətin təşkili və icranın yoxlanılması. Respublika tikinti sahəsinin innovasiya strategiyasının və tikinti obyektlərinin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinin idarə edilməsi, planlaşdırılması və təşkili ilə əlaqədar tikinti istehsal birlikləri və onların infrastruktur kompleksinin səmərəli idarə edilməsi və onun inkişafının sürətləndirilməsi ilə əlaqədar tədbirlərin həyata keçirilməsinə nəzarətin təşkili və icranın yoxlanılması xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Hər bir tikinti istehsal birliklərində əlaqədar qərarların yerinə yetirilməsində nəzarətin təşkili və icranın yoxlanılması üçün xüsusi komissiya yaradılır.

Ədəbiyyat

1. Cümşüdoğ S.Q. Müəssisə iqtisadiyyatı. Bakı, «Təhsil» NPM, 2009, 360 s.
2. Cümşüdoğ S.Q. İdarəetmə qərarlarının qəbulu. Bakı, «Təhsil» NPM, 2010, 160 s.
3. Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının «Heydər Əliyev və Azərbaycanda dövlət idarəçilik məsələləri» mövzusunda aspirant və dissertantların Elmi konfransının materialları. Bakı, Mütərcim, 2010, 204 s.

R.A. KƏSƏMƏNLİ

Tikintidə audit xidmətinin təşkilinin təkmilləşdirilməsinə qoyulan tələblər

Məruzədə tikintidə audit xidmətinin təşkilinin təkmilləşdirilməsinə qoyulan tələblər araşdırılır. Burada eyni zamanda tikinti sahəsində audit xidmətinin təşkilinin təkmilləşdirilməsinə qoyulan tələblərin mahiyyəti aydınlaşdırılır.

Açar sözlər: Tikinti, audit, səmərəlilik,

mənfəətlilik, sistemlilik, optimallıq, qənaətlilik.

R.A. Кесеменли

Основные требования совершенствования организации аудиторских услуг в строительстве

В докладе рассмотрены основные требования совершенствования организации аудиторских услуг в строительстве. Особое внимание уделено раскрытию сущности основных требований совершенствования организации аудиторских услуг в строительстве.

Ключевые слова: Строительство, аудитор, эффективность, прибыльность, системность, оптимальность, экономичность.

R.A. Kesemenli

Customers of formation of organizational structure of management of enterprise activity

In the report are considered theoretico – methodological principles of formation of organizational structure of management of enterprise activity in the conditions of market economy. The special attention is given disclosing of essence of the basic requirements of formation of organizational structure of management of enterprise activity.

Key syuzly contain: Construction, the auditor, effective, profit, systematic, optimality, economy.

Məqaləyə AzTU-nun "İqtisadi nəzəriyyə və xidmət sahələrinin iqtisadiyyatı" kafedrasının professoru, i.e.d. S.Q.

Cümşüdoğ rəy vermişdir

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının

AZƏRBAYCANDA ÖZƏL TƏSƏRRÜFATLARLA BANKLAR ARASINDAKI QARŞILIQLI ƏLAQƏLƏRİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNƏ QOYULAN TƏLƏBLƏR

Müstəqillik əldə etmiş Azərbaycan Respublikasında dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi ölkədə sahibkarlığın inkişafının başlıca amilinə çevrilmişdir. Ölkədə sahibkarlığın hərtərəfli inkişafının ən mühüm amillərindən biri də sosial ədalətin təmin edilməsi şərti ilə təsərrüfatlarla banklar arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin təkmilləşdirilməsindən ibarətdir. Azərbaycanda özəl təsərrüfatlarla banklar arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin təkmilləşdirilməsinə qoyulan tələblər aşağıdakılardır:

- Özəl təsərrüfatlarının sərəncamında olan resursların səmərəli istifadəsinin planlaşdırılması, təşkili və idarə edilməsində, həmin təsərrüfatlarla banklar arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin təkmilləşdirilməsində obyektiv iqtisadi qanunlarının tələbləri nəzərə alınmalıdır. Belə ki, bu qanunlar təşkilati, plan-iqtisadi, idarəetmə ilə əlaqədar hadisə və proseslərin səbəb-nəticə əlaqələrini əks etdirir. Özəl təsərrüfatların sərəncamında olan resurslarının istifadəsinin iqtisadi və ekoloji səmərəliliyinin yüksəldilməsi ilə əlaqədar tədbirlərin planlaşdırılmasında obyektiv iqtisadi qanunların tələblərinin nəzərə alınması zəruri hesab edilir.
- vahid bir kibernetik sistem kimi baxılmalıdır. Belə ki, bu tam sistemin bütün elementlərin qarşılıqlı əlaqələri və təsiri nəzərə alınmalıdır. Özəl təsərrüfatların bütün bölmələrinin qarşılıqlı əlaqələrinin məqsədə uyğun tənzimlənməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. İdarə olunan təsərrüfat sisteminin hər hansı bir elementinə göstərilən təsir, onun bütün digər elementlərinə müxtəlif dərəcədə keçmiş olur. Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, özəl təsərrüfatlarla banklar arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin səmərəliliyi bu sistemin ayrı-ayrı elementlərinin səmərəliliyindən asılıdır.

- Özəl təsərrüfatların sərəncamında olan bütün resurslardan tam səmərəli istifadə olunmalıdır. Özəl təsərrüfatlarla banklar arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin təkmilləşdirilməsi təbii, material-texniki, müxtəlif növ enerji, əmək və maliyyə resurslarının səmərəli istifadəsinin təmin etməlidir. Özəl təsərrüfatlarla banklar arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin təkmilləşdirilməsi və təbii, material-texniki, müxtəlif növ enerji, əmək və maliyyə resurslarının səmərəli istifadəsinin planlaşdırılması cari və strateji biznes-planın işlənilib hazırlanmasını tələb edir. Resursların səmərəli istifadəsinin cari və strateji biznes-planı əməli-təqvim tədbirlər proqramı-qrafiki üzrə reallaşdırılmalıdır. Bu əməli-təqvim tədbirlər proqramının mərkəzində qənaət rejiminin mənfəətlilik meyarı ilə təbii qurur.
- Özəl təsərrüfatlarla banklar arasındakı qarşılıqlı əlaqələrə planlaşdırılarkən sahə və ərazi idarəetmə məqsədəuyğun əlaqələndirilməli, habelə, təkmilləşdirilməlidir.
- Özəl təsərrüfatlarla banklar arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin səmərəliliyi, onların sərəncamında olan resursların məqsədəuyğun istifadəsinin iqtisadi və ekoloji nəticələrinin qənaətbəxş olmasının təmin edilməsində texniki-texnoloji, ətraf mühitin qorunması, təşkilati, ideya-tərbiyəvi, psixoloji, fizioloji, sosial və iqtisadi amillər kompleks halında nəzərə alınmalıdır.
- Özəl təsərrüfatlarla banklar arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin təkmilləşdirilməsi müasir-mütərəqqi metodların tətbiqinə əsaslanmalıdır. Belə ki, özəl təsərrüfatlarla banklar arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar məsələlərin çoxvariantlı olduğunu nəzərə alaraq, həmin variantlardan qəbul edilmiş meyar (xərclərin minimum, ümumi mənfəətin maksimum olması şərti və s.) nəzərə alınaraq ən yaxşısının seçilməsi tələb olunur. Optimal

variantın seџilməsi bu qarşılıqlı əlaqələrin iqtisadi-riyazi modelləşdirilməsini və müvafiq riyazi optimallaşdırma metodlarının tətbiqini tələb edir. Müvafiq iqtisadi-riyazi modelin reallaşdırılması informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə əldə edilir.

- **Özəl təsərrüfatlarla banklar arasındakı qarşılıqlı əlaqələr** iqtisadi cəhətdən səmərəli olmalıdır. **Özəl təsərrüfatların sərəncamında olan resursların səmərəliliyinin yüksəldilməsi** ilə əlaqədar planlaşdırılacaq tədbirlərin iqtisadi səmərəliliyi müəyyən edilməlidir. **Özəl təsərrüfatlarla banklar arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin iqtisadi səmərəliliyinin müəyyən edilməsi** metodikası təkmilləşdirilməli, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi əsasında hər bir xüsusi halda müvafiq hesabatlar aparılmalı və illik iqtisadi səmərənin ümumi məbləği müəyyən edilməlidir.
- **Özəl təsərrüfatlarla banklar arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin təkmilləşdirilməsində qarşılıqlı tərəflərin əməkçilərinin maddi və mənəvi həvəsləndirilməsi** təmin edilməlidir. Maddi cəhətdən həvəsləndirilmə əmək haqqı forma və sistemlərinin düzgün seџilməsi, əmək haqqının tarif sisteminin təkmilləşdirilməsi, habelə, mükafatlandırma sisteminin geniş tətbiqi ilə təmin edilir. Mənəvi həvəsləndirmə isə qabaqcıl əməkçilərin orden və medallarla təltif edilməsi, habelə, fəxri adların verilməsi, adlarının və şəkillərinin şərəf lövhəsində və təsərrüfatın şərəf kitabına daxil edilməsi və s. ilə həyata keçirilir.
- **Özəl təsərrüfatlarla banklar arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin təkmilləşdirilməsində şəxsi, kollektiv və ümumxalq mənafeləri** düzgün əlaqələndirilməli, uzlaşdırılmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, burada ümumxalq (dövlət) mənafeyi başlıca meyar kimi qəbul edilməlidir.
- **Özəl təsərrüfatlarla banklar arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin təkmilləşdirilməsində** təkbaşına rəhbərliklə yanaşı, əlaqədar məsələlərin həllində hər iki tərəfin əməkçilərinin fəal iştirakı təmin edilməlidir.
- **Özəl təsərrüfatlarla banklar arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin təkmilləşdirilməsi** ilə bağlı işlənib hazırlanmış kompleks tədbirlərin

həyata keçirilməsinə nəzarətin təşkili və icranın yoxlanılması təmin edilməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, müxtəlif səviyələrdə yaradılan nəzarət-yoxlama komissiyaları həmin təşkilatlarda tərtib və təsdiq olunmuş proqram-qrafik əsasında həyata keçiriləcək tapşırıqların icrasının nəticələri mütəmadi olaraq müşavirələrdə müzakirə olunur və müvafiq qərar qəbul edilir.

Yuxarıda göstərilən prinsiplərə müvafiq olaraq, özəl təsərrüfatlarla banklar arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı strateji xarakterli kompleks tədbirlər planı işlənib hazırlanaraq əməli-təqvim-qrafik üzrə həyata keçirilməsi üçün cavabdeh məsul şəxslərdən ibarət icraçı qrup yaradılır. Kompleks tədbirlərin tətbiqinin gedişatı ilə əlaqədar mütəmadi olaraq istehsalat müşavirələrində icraçı qrupun hesabatı dinlənilməli, müzakirə edilməli və əməli fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün qərar qəbul edilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. S.Q.Cümşüdoğ. H.Əliyev və xidmət sahələrinin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi məsələləri. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri H.Əliyevin anadan olmasının 85 illiyinə həsr olunmuş "Texniki ali məktəblərdə təhsilin müasir problemləri" mövzusunda resp.elmi-praktiki konf. mat. Bakı, AzTU, 2008, səh. 23-25
2. S.Q.Cümşüdoğ İdarəetmə qərarlarının qəbulu. Bakı. "Təhsil", 2010, 160 s.

Azərbaycanda özəl təsərrüfatlarla banklar arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin təkmilləşdirilməsinə qoyulan tələblər

Məruzədə Azərbaycanda özəl təsərrüfatlarla banklar arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin təkmilləşdirilməsinə qoyulan tələblər araşdırılmışdır. Burada həm də ölkənin özəl təsərrüfatları ilə banklar arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin təkmilləşdirilməsinə qoyulan tələblər açıqlanmışdır.

***Açar sözlər:** özəl təsərrüfatlar, banklar, qarşılıqlı əlaqə, elmlilik, sistemlilik, komplekslilik, optimallıq.*

**Требования к совершенствованию
взаимоотношений между прива-
тизированными хозяйствами и
банками**

В докладе рассмотрено требование по совершенствованию взаимоотношений между приватизированными хозяйствами и банками. При этом рассмотрены также, сущность основных требований по совершенствованию приватизированными хозяйствами и банками страны.

Ключевые слова: приватизированные хозяйства, банки, взаимодействие, научность, системность, комплексность, оптимальность.

Requirements for the improvement

**of the relationship between
banks and private households**

The report on improving the relationship between banks and private households investigated requirements. The country's private farms as well as the improvement of bilateral relations between the banks and the requirements described.

Keywords: private farms, banks, interaction, scientific, systematic, complexity, optimality.

*Məqaləyə AzTU-nun
“İqtisadi nəzəriyyə və xidmət sahələrinin
iqtisadiyyatı” kafedrasının professoru,
i.e.d. S.Q. Cümşüdoğ rəy vermişdir.*